
Kırgız Şecereleri Üzerine Bir Değerlendirme¹

Abdulsalam ARVAS*

Öz

Şecereler bir boyun, soyun ve milletin tarihini oluşturan sözlü gelenek ürünleri arasında yer alır. Sözlü gelenek ürünü olan bu tür aynı zamanda tarihe ışık tutmaktadır. Nitekim tarihçiler bu ürünlerden uzun bir süredir faydalanmaktadır. Kırgızlar, Türklerin en kadim boylarından biri olarak sürekli dikkat çekmiştir. Dolayısıyla onlarla ilgili çok fazla bilimsel çalışma ortaya konmuştur. Bu çalışmada Kırgız şecereleri ve bu şecereleri anlatan bazı şahıslar ele alınmıştır. Kırgız şecereleri hakkında farklı çalışmalar mevcuttur. Bu yüzden makalede önce Kırgız şecereleri üzerine yapılan bilimsel çalışmalara değinilmiştir. Daha sonra gerek sözlü gerekse yazılı kaynaklar vasıtasıyla meraklı veya profesyonel kişiler tarafından oluşturulan şecere kitaplarından bahsedilmiştir. Bu şecerelerden bazıları manzum iken bazıları ise mensurdur. Bu anlamda, *manzum şecereler destancılık geleneğiyle* de benzerlikler arz etmektedir. Şecere anlatıcıları arasında *manasçılar*ın da bulunması bu iki türün bağlantısını desteklemektedir. Şecere anlatıcıları ve derleyicileri önemli şahıslardır. Onun için makalede Balıkooz, Talıp Moldo, Bala Ayılçı, Togolok Moldo, Alimbek Akılbekov vb. gibi anlatıcılarla ilgili de bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızlar, Türkler, sancıra, şecere, sözlü gelenek.

An Assesment on Kyrgyz Genealogy

Abstract

Genealogy are among the products of oral tradition that make up the history of a nation. This type of oral traditions also shed light on history. Indeed, historians are benefiting from these products for a long time. Kyrgyz, as one of the most ancient

¹ Bu çalışma, 21-24 Kasım 2011 yılında İzmir’de düzenlenen “VIII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi”nde sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiş ve makale hâline getirilmiş şeklidir.

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, aarvas@karatekin.edu.tr.

Geliş Tarihi - Received: 29.06.2016

Kabul Tarihi - Accepted: 22.09.2016

Turkic tribes has attracted sustained attention. Therefore, scientific studies have revealed too much about them. In this research, Kyrgyz genealogies and some persons telling this genealogy are discussed. There are different studies on the Kyrgyz genealogy. Therefore, before the article it was touched to the scientific studies about the genealogy of the Kyrgyz. Later, it was mentioned from the genealogy book created by curious people or professional people. While some of this genealogy are poetic, some are prose. In this sense, poetic genealogy are similar with epic tradition. The presence of the *manasçı* between genealogy narrators supports the connection of the two species. Genealogy narrators and compilers are important persons. For him, in this paper is given information about the narrators as Balıkooz, Talıp Moldo, Bala Ayılçı, Togolok Moldo, Alımbek Akılbekov etc.

Keywords: Kyrgyz, Turkic people, *sancıra*, *şecere*, verbal tradition.

Giriş: Kırgız Şecerelerine Yönelik İlmî Çalışmalar

“Şecerecilik”in eski bir Türk geleneği olduğu, Ebülğazi Bahadır Han’ın “Şecere-i Terakime” adlı eserinden anlaşılmaktadır. Tarihçilerin de ilgilendiği bir konu olan *şecerecilik geleneğinin*, başta halkbilimi olmak üzere başka bilim dallarıyla da ilgisini kurmak mümkündür. Kırgız, Kazak, Türkmen gibi Orta Asya Türkleri arasında boylar düzeyinde bu gelenek devam ettiği halde Türkiye Türklerinde uluslaşma süreci tamamlandığından söz konusu gelenek artık unutulmuştur.

Kırgızlar arasında kullanılan *sancıra* kavramı, anlamı itibariyle Arapçada *soy kütüğü* anlamına gelen ama telaffuzu farklı olan *şecere* sözcüğüne dayanmaktadır (Asanbayeva, 2005: 21; Attokurov, 1995: 21). *Şecereye* çok önem veren Kırgızlar, bu geleneği devam ettirmekte ve yedi atasının adını bilmeyenleri hor görmektedir. Aynı zamanda, yedi kuşağa kadar aralarında akrabalık bağı bulunan gençler, *şecere* bilgilerine dayanarak birbiriyle evlilik yapmamaktadır. Kırgız *sancıraları* (*şecere*) üzerine bugüne kadar Türkçe olarak iki yüksek lisans tezi ve bir makaleden başka herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Bu tezlerden biri, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi’nde (Asanbayeva, 2005), diğeri Ankara Üniversitesi’nde (Omorov, 2008) hazırlanmıştır. Doğrudan Kırgız *şecerelerini* konu edinmese bile ondan faydalanmak suretiyle Türk boyları ve Oğuz Kağan meselesini ele alan söz konusu makale ise *Türk Kültürü* dergisinin beşinci cildinde yayımlanmıştır (Çeribaş, 2012: 61-78).

Kırgızistan’da ise Kırgız *şecereleri* üzerine araştırma-inceleme tarzında pek çok eser kaleme alınmıştır. İlki, Sabır Attokurov’un hazırladığı “Kırgız Sancırası” adlı çalışmadır. Çok sayıda *şecerenin* incelenmesi sonucu yazılan eser, “Sancıranama (Şecerename)”, “Sancıra (Şecere)”, “Sancıraçılar (Şecereciler)”, “Sancıra Tarihi Etnografyalık Bulak (Şecere Tarihi

Etnografik Bulak”, “Cangı Kırgız Sancırası (Yeni Kırgız Şeceresi)” gibi başlıklara ayrılmıştır. Çalışmanın geri kalan kısmı, daha önceki şecerelelerden istifadeyle Kırgız boylarının şemaları ve onlar hakkında verilen bilgileri kapsamaktadır (Attokurov, 1995). Kırgızistan’da hazırlanan başka bir çalışma “Kırgız Sancırası” başlığıyla yayımlanmıştır. Ancak bu eserin alt başlığında yer alan “Ala-Too Jurnalının Tirkemesi (Ala-Too Dergisinin Derlemesi)” ifadesinden de anlaşılacağı üzere çalışma, bir derlemeden oluşmaktadır. *Ala-Too Dergisinin* Kırgız şecereleleri üzerine yazılan makaleleri bir araya getirdiği bu çalışmada, on iki yazı bulunmaktadır. Bu yazıların içinde Togolok Moldo, Üsöyün Acı, Osmonaali Sıdık Uulu, Sabır Attokurov, Saparbek Zakirov gibi destancı ve araştırmacıların şecere ile makaleleri yer almaktadır (Haz. K. Kuşubekov, M. Apışev, 1994).

Nurkemel Kulmatov’un hazırladığı “Uruuçuluk (Boyculuk)” adlı çalışmada ise şecereleler hakkında bilgi vermektense boylar arasındaki meselelele ele alınmış ve boyculuğun ayrıştırıcı mı, birleştirici mi olması gerektiği üzerinde durulmuştur (Kulmatov, 1999). Kırgız şeceresini şematik değil de sadece mensur olarak hazırlayan Capar Kençiyev’in “Babalar Bayanı (Ataların Anlatımları)” adlı çalışması da önemlidir. Giriştense önce şiir şeklinde otuz yıldan fazla halk arasında dolaşarak güzel şecere nüshaları derlediğini ve şecereleleri araştırdığını belirtmektedir. Kırgız adının ortaya çıkışı hakkındaki görüşlele de değerlendiren ve Nuh Peygamber’le çocuklarına değinen yazar, Cengizhan’dan da bahsetmiş ve daha sonra Kırgız boylarını incelemeye başlamıştır (Kençiyev, 2002). Bu çalışmalara göre daha eski olan ve araştırmalar sonucu meydana gelen O. Sıdıkov’un “Kırgız Şadmaniya”, “Muhtasar Tarih Kırgızıya”; Talıp Moldo’nun “Kırgız Tarihi, Uruuçuluk Kuruluşu”; Üsöyün Acı’nın “Kırgız Sancırası”; Belek Soltonoyev’in “Kızıl Kırgız Tarihi” adlı eserlelelele de bu çalışmalara eklemek gerekir (daha fazla bilgi için bk. Cusupov 1993; Asanbayeva, 2005).

1. Yayımlanmış Kırgız Şecerelelele ve Şekillelele

Kırgızistan’da, yukarıda zikredilen bu inceleme-araştırma eserlelelele dışında, şimdilik ulaşabildiğimiz başka bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak, gerek manzum gerek mensur sözlü gelenek stiliyle kaleme alınan şecerelelele elimizde mevcuttur. Örneğin mensur olarak hazırlanan “Kırgızdardın Özöktüü Sancırası” adlı şecerede İslam esaslarından kısaca bahsedildikten sonra Kırgız boyları şemalarıyla birlikte verilmiştir. Eserin yazarı Turdakun Sultanov, “Söz Başı”nda şecerenin yazılış öyküsünü şöyle açıklamaktadır: “Şecere, Kırgızlarda asırlardan beri söylenmektedir. Bunlardan biri de babam Sultan Kadıralı Uulu’dur. Sancıralara, gazete ve dergilerde yazılan yazıların okuyarak ilgi duymaya ve bunları toplamaya başladım. Bunlar birbirinden fark-

lıydı ve sözlü olduğu için değişmiştir diyerek karşılaştırdım. Babamdan yazarak aldığım sancırayı da göz önünde bulundurarak karşılaştırdığım diğer sancırularla birleştirdim” (Sultanov, 2010). Sultanov’un sözlerinden bu eserin büyük oranda sözlü kaynaklara dayandığı ve gazetelerde çıkan şecere-lerin de sözlü yolla yazıya geçtiği anlaşılmaktadır.

“Altın Beşik” adlı eserin bir bölümü de Kırgız şeceresine ayrılmıştır. Kitabın yazarı Koçkor Borbugulov, Abdışarip’ten dinlediği şecereyi derlemiş ve bastırıldığı kitaba bunu koymuştur. Bu şecere de mensurdur (Borbugulov, 1995: 305-328). Elebay Turganbayev’in, Alimbek’in el yazmasından faydalanarak yayıma hazırladığı “Alimbek’in Sancırası (Alimbek’in Şeceresi)” da mensur tarzda yazılmış bir şecere dir. Bu şecere iki bölümden oluşmaktadır. Elebay, ilk bölümde Alimbek ve onun oğlu Turgunbek’in el yazması ve Kırgız boylarının ortaya çıkışı hakkında bilgi vermektedir. İkinci bölümde ise el yazma, günümüz Kırgızcasıyla yayımlanmıştır. Burada Kokon (Hokand) Hanlığına kadar Kırgızların hayatı, medeniyeti, siyaseti, dini hakkında bilgiler yer almaktadır. Daha sonra Abılay Han ile Kırgızlar arasındaki konulara yer verilmiştir. El yazmadan sonra ilki, kitabı yayıma hazırlayan Turganbayev; diğeri, Asanov tarafından kaleme alınan iki makale de kitaba eklenmiştir (Turganbayev, 2007). Yine Turganbayev’in yayıma hazırladığı başka bir şecere de “Balıkoozdun Sancırası (Balıkooz’un Şeceresi)” adlı çalışmadır. Esas itibarıyla manzum-mensur karışık olan Balıkooz’un şeceresi, Turgunbek ve oğlu Alimbek tarafından yazıya geçirilmiş ve onların bu el yazmasını yine Elebay Turganbayev günümüz Kırgızcasıyla hazırlamıştır. Kitabın önsözünü yazan ve asıl metin “Otor Han veya Araplar Gelinceye Kadar Kırgızların Tarihi” kısmına dipnotla yorumlar yapan Elebay, ayrıca çalışmaya bu şecerenin anlatıcısı ve aynı zamanda ünlü bir manasçı olan Balıkooz’un hayatını da eklemiştir (Turganbayev, 2009).

“Kırgız Sancırası” başlıklı kitapçıkta ise Kırgız boyları sadece şematik olarak hazırlanmış, ayrıca bazı dinî ve töresel bilgiler de buraya eklenmiştir (Umar Uulu, 1991). Esenkul Törökân Uulu, Kırgız şeceresi hakkında üç ciltlik bir eser yazmıştır. Yazar, eserin birinci ve ikinci cildinde Kırgızların Sağ Kanata giren bütün boylarından bahsederken, üçüncü cilde Kırgızların Sol Kanatını almıştır. Bu ciltte, Sağ Kanatın dışında kalan ve daha önce ele almadığı Sol Kanat boylarını tek tek incelemektedir. Boylar hem şematik olarak hazırlanmış hem de bunlar hakkında mensur şekilde bilgiler verilmiştir (Törökân Uulu, 1995). “Sancıra Sanatı” adlı eserde ise Sağ ve Sol Kanat boyları çok kısa verilmiş, eserin geri kalan kısmında şecereyle ilgili olan ve olmayan bilgiler yazılmıştır (Cetmişbayev-Masırakunov, 1994).

“Kırgızdar (Kırgızlar)” adlı eserin ilk cildinde Ebulgazi Bahadır Han’ın “Türk Şeceresi” ile Osmonaalı Sıdık Uulu’nun şeceresine değinilir-

ken, ikinci cildinde Togolok Moldo, Belek Soltonoyev, Üsöyün Acı ve Talıp Moldo'nun *şeceresi* ile Bartold, Gumilev, Abramzon gibi Rus âlimlerin Türk halkları ve Kırgız tarihi hakkındaki görüşlerini belirten yazılara değinilmiştir (Cusupov, 1993). Musalı İmanaliyev ise Kırgız *şeceresini* manzum olarak yazmıştır. “Kırgız Sancırası” adlı bu eserde de Kırgızların Türk atadan geldiği belirtilip daha sonra Sarıbağış'tan Töböy'e kadar olan 35 Kırgız boyu şiir şeklinde anlatılmıştır (İmanaliyev, 1995). Ulaşabildiğimiz Kırgız *şeceresinin* genelinde, Türk halklarının ilk cediti olarak “Türk Ata” adı geçmektedir. Bu da, Kırgızların, Türklük bağına ne kadar önem verdiğini alenen ortaya koymaktadır.

2. Bazı Kırgız Şecere Anlatıcıları

Balıkoz Kumar Uulu (1805- ?)

Sarıbağış boyunun “Çon Çarık (Olcotay)” aşiretinden olan ünlü *manasçı* ve *sancıraçı* (*şecereci*) Balıkoz, 1805'te Talas taraflarında doğmuştur. Asıl adı Bekmurat'tır. Manap'ın *şeceresinde*, Manap'tan Sütöy ile Carban doğmuştur. Sütöy'den Sarıseyit, Eşim, Tugur doğmuştur. Tugur'dan Olcotay olmuştur. Ayağı çok büyük olduğu için Olcotay'a “çon çarık (büyük çarık)” denilmiştir. Olcotay'dan Taylak, Çirkey doğar. Taylak'tan Kurmanbek, ondan Balıkoz'un babası Kumar doğar. Gençken babasından ayrılmış ve 20 yaşına gelince bütün serveti sadece bir deve olmuştur. Bişkek'te yaşayan Esenbayev Keldibek'in verdiği bilgilere göre o, “Manas Destanı”nı bundan daha genç yaşlardan itibaren söylemeye başlamıştır (Turganbayev, 2009: 109).

Ancak, o zamanlar sadece “Manas Destanı”nı söyleyerek geçinmek mümkün olmadığı için çoğunluğun nasihatine kulak verip Saruu'daki Acıbek Datka'nın yanına gelmiştir. Onun hakkında ömrünün sonuna kadar çok iyi düşünceler beslemiştir. Acıbek'in yanında çalışarak hayatı düzelmiş ve evlenmiştir. Bu arada Baytik Baatır'ın adı duyulmaya başlamış ve Balıkoz onunla yakınlaşmıştır. Böylece Acıbek'ten izin alıp, Çüy'e göçen Balıkoz, bu dönemde *manasçılık* mesleğine geri dönmüştür. Kırgız araştırmacılar, Balıkoz'un Çüy'e gelişiyile birlikte o dönem Kırgız tarihinin ve edebiyatının yok olmaktan kurtulmaya başladığını ifade etmektedirler. Çünkü onun Çüy'e gelerek yazıyı bilen insanlarla tanışması, onun *şeceresinin* bazı kısımlarının korunmasına neden olmuştur. Okuma yazması olmadığı halde iyi kulağa sahip olduğundan duyduklarını unutmayan bir kişidir. Bir aralar Çüy'den göçüp, akrabalarının daveti üzerine Koçkor'a gitmiş ve birkaç yıl burada kalmıştır. Bu dönem, Törögeldi Baatır'ın ozanı Aytıke'nin şöhretinin yayılmaya başladığı zamanlardır. Halk ikisini atıştırarak sınıyıp görmek

ister. Aytıke'yi atışmada yenen Balıkooz, aynı zamanda Kırgızların sözlü tarihini baştan sona kadar ezberlemiştir (Turganbayev, 2009: 110-111).

Talıp Moldo (1849-1949)

Asıl adı Cırgalbay olan Talıp Moldo, okur-yazar bir Kırgız bilgesidir. Ceti-Ögüz'ün Çırac köyünde 1849 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Baybolot, millî anane ve gelenekleri yaşatan, Arapça bilen biriydi. Baybolot'un altısı erkek, üçü kız olmak üzere dokuz çocuğu olmuştur. En büyük oğlu Eldeke millî gelenek-göreneklere, bitki ve hayvanlar dünyasını iyi öğrenmiştir. İkinci oğlu Candike, destanlar ile uğraşan ve özellikle "Manas Destanı"ni ezbere bilen ünlü *manasçılardan* biridir. Üçüncü çocuk olan Talıp Moldo ise Kırgızlar arasında *şecereci* olarak tanınmıştır. Baybolot'un dördüncü oğlu Kızırbay halka yardımcı olan, çeşitli sosyal faaliyetlere katılan iyimser bir insandır. Beşincisi Akmat, babası gibi Arapça eğitim almış ve halkı aydınlatmaya çalıştığı için de halk tarafından ona Akmat Moldo lakabı verilmiştir (Akmat Uulu, 1993: 556, 557).

Cırgalbay, gezerek İslâmiyeti anlatan dervişlerin yanında yetişmiştir. Cırgalbay küçük yaşta tüccarlar ile Andican'a gitmiş, orada tanıdığı bir müderris okuması için onu Semerkand'a götürmüştür. Eğitim aldıktan sonra Semerkand'dan Buhara'ya geçmiş ve orada 6-7 yıl kütüphanelerde çalışarak Arapça ve Farsçasını geliştirmiştir. Buhara'daki din adamları Cırgalbay'ı dinî derslerden sınava tabi tuttukten sonra, ona Ebu Mutalib lakabını vermişlerdir. O dönemdeki Isık-Göl vadisinin kültürel merkezi Karakol şehridir ve Kırgızistan'da açılan ilk kütüphanelerden biri de bu şehirde bulunmaktadır. Kazan, Ufa, Kaşgar, Urumçi gibi büyük kültür merkezleri olan şehirlerden gelen birçok ilim adamı Karakol şehrinde Kırgız eğitimine katkıda bulunmuşlardır. Talıp'ın bu ilim merkezine yakın olması, eğitim almasını kolaylaştırmıştır. O, Karakol'a giderek oradaki bilgili insanlarla tanışma imkânını elde etmiştir (Akmat Uulu, 1993: 557).

Talıp, şehirdeki Tatarların ilim meclislerine katılarak meclisteki ilmî konuşmalarla kendini yetiştirmiştir. Karakol'daki kütüphaneye üye olmuş ve orada kitapları okumaya başlamıştır. Talıp, kütüphane vasıtasıyla kitapları büyük ilim merkezleri olan Kazan, Ufa, İstanbul, Bakü ve Petersburg gibi şehirlerden getirterek okur, sonra da kütüphaneye iade ederdi. Bu kitaplar çoğunlukla Türkçe, Tatarca, Farsça ve Arapça yazılan kitaplardır. Talıp Moldo, o dönemde ilim açısından gelişmiş merkezlerden biri olan Kaşgar'a gidip, şehrin zengin kütüphanelerinde doğu toplumlarıyla ilgili kitapları okumuştur. Cırgalbay Baybolot Uulu, Kırgızlar arasında Talıp Akun, akrabaları arasında ise Talıp Moldo olarak tanınmıştır. Talıp Moldo, 17 Ocak 1949'da hastalanarak vefat etmiş ve Çırac köyündeki mezarlığa defnedilmiştir (Akmat Uulu, 1993: 558-559, 565).

Bala Ayılçı (1858-1929)

Bir başka önemli Kırgız *şecere*cisi Bala Ayılçı'dır. Bala Ayılçı günümüzde Kırgızistan sınırları içerisinde Moskova ilçesinin Cardı-Suu köyünde, tahminen 1858 yılında dünyaya gelir. Büyük Solto uruğunun bir kolu olan Momokan boyuna mensup Tatıbek'in oğludur. Daha 13-14 yaşlarında okuma yazmayı bildiği için Çon Ayılçı olarak lakap verilen bir *boluşun*² yanında kâtip olarak çalışmaya başlar. Çon Ayılçı'nın yanında çalışan bu çocuğa halk küçük Ayılçı mânasına gelen Bala Ayılçı lakabını vermiştir. Bala Ayılçı, Rusça okuma yazmasını bilmenin yanında Kiril ve Arap harfleriyle de yazabiliyordu. *Boluş* olarak tayin edildikten iki üç yıl sonra bu görevden istifa etmiştir. Fakir bir aile hayatı yaşayan, dışarıya pek çıkmayan Bala Ayılçı, kopuzu iyi çalmanın yanı sıra iyi bir marangozdur (Asanbayeva, 2005: 39).

Aksakalların teşvikiyle sözlü gelenekte yaşayan tarihî bilgileri toplamaya başlar ve atıyla gezip tarihi iyi bilen insanlardan Kırgız tarihi ile ilgili bilgileri toplayarak kaleme alır. Suusamır, Ketmen-Töbö, Borkemik, Koçkor ve Atbaşı gibi yerlere giderek yaşlı insanlarla görüşmek suretiyle tarihî bilgileri derler. Çüy bölgesinde tarihî bilgileri toplarken Şabdan Baatır ile de görüşür. Yazar, 1879 yılının sonbaharında seyahatini tamamlayarak evine döner. Ertesi yıl Sokuluk'ta ikâmet eden Kalça isimli bilgili birisine yazdıklarını gösterir, bilgi boşluklarını ise beraber tamamlarlar. Bala Ayılçı okuma yazması olan, bilgili, veciz konuşan akıllılığı ile beraber kopuz çalmayı, demir işlemeyi, terziliği ve aşçılığı iyi bilen kabiliyetli biridir. O kendi bildiklerini çocuklarına da öğretir. Bala Ayılçı, 1924 senesinde bilinmeyen sebeplerden dolayı hapse atılır, fakat bir müddet sonra serbest bırakılır. Bala Ayılçı'nın tarihçi, Kırgız boy beylerini iyi bilen ve Sovyet idaresine hizmet eden bir insan olduğunu duyanlar Bala Ayılçı'dan *şecere*yi kısaca yazmasını talep ederler. Yazarın hapisanede yazmış olduğu *şecere* günümüze kadar ulaşmıştır. Bala Ayılçı 1929 yılında vefat etmiştir (Asanbayeva, 2005: 40-42).

Togolok Moldo (1860-1942)

Asıl ismi Bayımbet olan Togolok Moldo, 17 Haziran 1860 yılında Narın bölgesine bağlı Aktalaa şehrinin Kurtka köyünde dünyaya gelir. Kısa boylu ve dolgun olduğu için togolok (yuvarlak), okuma yazmayı bildiği için de *moldo* (molla) lakaplarını alan akın, böylelikle Togolok Moldo ismiyle meş-

² I.1) SSCB'nin 1930'lu yıllarına kadar bir bölgenin bir bölümü. I.2) Bu bölgenin sorumlusu (bk. Kırgız Tilinin Sözdüğü: 245). Metinde geçen kelime yönetici anlamındadır.

hur olur. Babasının adı Abdırâhman'dır. Togolok Moldo altı kardeşin en büyüğü olup 14 yaşındayken babası vefat eder. Maddi açıdan sıkıntı çeken aileye bundan sonra amcası Muzoke yardım eder. Togolok Moldo da amcasının gerekli işlerini yapmaktan geri durmaz. Aynı zamanda amcası Muzooke'den komuz çalmasını öğrenir. Kendisini üç dört yıl okutan amcasının vefatından sonra eğitimine devam edemez. Çüy'e gidip yerleşen Togolok Moldo, bir süre orada çalışarak hayatını devam ettirir. Bu dönemde 22 yaşında olan akın, burada evlendikten birkaç yıl sonra meşhur bir akın olarak tekrar köyüne döner ve hayatını da artık komuzuyla kazanır. 4 Ocak 1942 yılında Kurtka'da ölen akının mezarı kendi köyündedir. İyi bir akın, *şecere* anlatıcısı ve *manasçı* olan Togolok Moldo, bu özelliklerinden dolayı şöhreti Kırgızistan sınırlarını aşmış ve Sovyet Rusya'sında da tanınan ve araştırılan bir akın olmuştur (Arvas, 2011: 514).

Alımbek Akılbekov (1862-1930) ve oğlu Turgunbek Alımbekov (1881-1959)

Turgunbek, 1947 yılında SSSR İlimler Akademisi'nin Kırgız bölümüne (şimdi Kırgız İlimler Akademisi) "Kırgız Boylarının Ortaya Çıkışı" adıyla el yazma defterler vermiştir. Turgunbek, Solto boyundan Tülöberdi'nin beşinci göbekten torunudur. Turgunbek, Alımbek'in; Alımbek, Akılbek'in; Akılbek, Boşkoy'un; Boşkoy, Kanay'ın ve Kanay da Tülöberdi'nin oğludur. Bu, Tülöberdi'den dağılan bir atanın tek *sancırası* olmanın yanı sıra *şecereye* dikkatle bakıldığında Solto halkının tarihinin bir parçası olduğu da görülmektedir. Bu *sancırada* Kırgız boylarına çok yer verilmesi de el yazma *Manasçı* Balık'tan kalan Otorhan'ın anlattıklarına benzeyen tarihî beyanlarla birlikte 17.-18. asırlardaki Kırgız-Kalmuk ve Kırgız-Kazak ilişkileri hakkında bilgiler içerir. "Alımbek'in Sancırası"nın kaynağını, Tülöberdi'ye atfedilerek söylenen sözler ve *Manasçı* Balık'ın sözleri oluşturmaktadır. Çünkü Balıkooz ile Alımbek'in babası Akılbek çok iyi dostturlar ve Balık sık sık Akılbek'i ziyaret etmekte, sohbet etmektedirler. Akılbek, Balıkooz'un babasına anlattığı masallar, destanlar ve tarihî bilgilerden sıklıkla bahseder (Turganbayev, 2007: 5-7).

Alımbek, *akın* olmasa da eski türküleri, Kazakça *ölönleri*, Özbekçe beyitleri, halktan kalan Arapça, Farsça, Türkçe gibi dillerden çevrilen yazarların, şairlerin, tarihçilerin ve daha başka pek çok basılı olan, basılı olmayan kitapları bilen biridir. Eski Mısır'dan Avrupalıların edebiyatı, medeniyeti ve tarihine kadar her tür bilgiye sahip olan Alımbek, aynı zamanda bilime meraklı biridir de. Nevayi ve Fuzuli'yi okumuş, pek çok boyun akıllı ve bilim sahibi aksakallarıyla sohbet etmiş ve 1905'ten itibaren gazete-dergileri takip etmiştir. Turgenyev, Puşkin, Tolstoy gibi ünlü Rus yazarlarının eserlerini de

okuyan Alımbek, 1917'den sonra Sovyet Rusya döneminin başlarında Oluyaata bölgesindeki beylerin başında durmuştur ve 1904-1905'te Mekte'ye gitmiştir. Ruslara yaptığı hizmetlerden dolayı 1905 yılında Ruslar tarafından külük (rahvan) bir atla ödüllendirilir. 1927 yılında Alımbek, "Manap"ın nesli olduğu suçuyla Orda şehrine sürgün edilir. Onun *sancırası* bu devrede kendisi tarafından yazıya geçirilir. Doğum tarihi belli olmayan Alımbek'in ölümü, sürgün edildiği Orda şehrinde 1929-1930'da gerçekleşir (Turganbayev, 2007: 7-8).

Alımbek'in çocukları içinden Turgunbek babasının anlattığı ve yazdığı *sancırılara* değer verip bunları ezberleyerek öğrenmiş ve korumuştur. Turgunbek, 19. yy'da Kırgızlar arasında tanınan en ünlü insanlardan biridir. 1953-54 yıllarında 73 yaşındaki Turgunbek, Kırgızistan'ın güneyinde derlemeler yapan Abramzon'a bilgiler vermiştir. Turgunbek, 1881 yılında doğmuş, 1959 yılında ise ölmüştür. Babası ölünceye kadar babasının yanından ayrılmayan Turgunbek, onun söylediklerini, yazdıklarını tamamen saklamıştır (Turganbayev, 2007: 8).

Belek Soltonoyev (1878-1938)

Kırgız tarihini ilk derleyenlerden biri de Belek Soltonoyev'dir. Soltonoyev, 20. yüzyılın başında Kırgız aydını olarak tanınır, aynı zamanda yazar, tarihçi, ozan ve folklorcu olarak da bilinmektedir. Belek Soltonoyev, 1878 yılında Kemin kasabasının İkinci Cantay köyünde doğmuştur. Belek, dünyaya gelmeden önce onun babası Soltonkeldi vefat etmiş, hamile olan annesi merhumdan kalan armağan anlamında çocuğuna Belek ismini vermiştir. Belek'in annesi Kırgıy, eski Kırgız geleneğine göre kocasının kardeşi Soltonoy ile nikâhlanmayı kabul etmiştir. Amcasının evinde doğduğu için çocuğun soyadı Soltonoyev'dir fakat Belek büyüdüğünde 39 yıl boyunca bilgi toplayarak yazdığı "Kızıl Kırgız Tarihi" adlı eserinin ilk sayfasında babasının hatırasından dolayı soyadına onun ismini eklemiş ve böylece yazarın tam ismi Belek Soltonkeldi Uulu Soltonoyev olmuştur. Çocukluğunda Belek, zenginlerin koyunlarına çobanlık yaparak ailesine yardım etmiştir. Akrabaları, onu 17 yaşındayken evlendirmiştir (Asanbayeva, 2005: 62).

Belek Soltonoyev, 1919-1921 yıllar arasında Sovyet idaresinin çeşitli kurumlarında görev almış fakat parti üyeliğinden çıkarıldıktan sonra siyasî faaliyetlerden uzak durmaya karar vermiştir. Soltonoyev, 1922 ile 1924 yılları arasında Halk Eğitim Kurumlarında görev almış, 1925 senesinden itibaren de Kırgız Özerk Cumhuriyeti'nin Bölge Etnografya Enstitüsü'nde, Medeniyet Kuruluş Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nde, Halk Komiserleri Kurumu'nda araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. 1930'lu yıllarda yazar, Sovyet istihbaratı tarafından takib altına alınmıştır. Belek, 1934 senesinde enstitü

müdürü tarafından terminolojiyi bilmemek ile suçlanarak görevden atılmıştır (Asanbayeva, 2005: 63).

Bundan sonra Soltonoyev, hiç bir devlet kurumunda çalışmamış, kendisi ile beraber yedi kişilik ailesi çok zor durumda kalmıştır. İki defa haksız yere işten çıkarıldığını devlet kurumlarına dilekçe yazarak şikâyetle bulunsa da kimseden doğru dürüst cevap alamamıştır. Soltonoyev, 1937 yılında Ekim ayının sonunda Kant ilçesinin Kengeş kasabasında yaşarken İç İşleri Halk Komiserliği tarafından yakalanarak hapse atılmıştır. Belek Soltonoyev, Çarlık Rusyası döneminde zenginler ile işbirliği yaparak onlara hizmet etmekle yani Kırgız halkına ihanet etmekle suçlanmıştır. Suçsuz yere mahkûm edilen yazar, hapisanede beş ay kaldıktan sonra Şubat 1938’de vefat etmiştir. Ölümü hakkında ne karısına ne ailesine kimse bir haber vermemiştir (Asanbayeva, 2005: 63).

Osmonaalı Sıdıkov (1879-1942)

Osmonaalı Sıdıkov Kırgız tarihi üzerinde araştırma yapan ilim adamlarının arasında, matbu ilk eser veren tarihçilerden birisidir. Osmonaalı Sıdıkov, Kırgızların yaşadığı coğrafyayı gezerek Kırgızların boy yapısı ile ilgili bilgileri derlemiştir. Halk, ilmî derecesinden dolayı ona moldo³ lakabını vermiştir. Osmonaalı Sıdıkov, 1879 yılında Pişpek yöresindeki Temir Bolot köyünde doğmuştur. Ailesi, Kırgızların Sarıbağış uruğuna mensup olup Abayıda boyundan gelmektedir. Eserindeki *şecerede* dedesi Abayıda ve babası Sıdık’ın isimlerine de yer vermiştir. Ağabeyi Çarkımbay halk tarafından tanınan bir molla idi. O, halkın okuma yazmasının artması için mescit ve medrese inşaa ettirmiştir. Abayıda’nın neslinden gelen insanlar ilimle uğraşmışlardır. Bu soyun içinde ilmî eserleri ile kendini gösteren Osmonaalı Sıdıkov olmuştur. Osmonaalı küçük yaşta babasını, yedi yaşına geldiğinde de annesini kaybetmiş, yedi erkek ve bir kız çocuğu öksüz kalmışlardır. Bir müddet amcası Kanaat’ın yanında kalan Osmonaalı, 13 yaşındayken Tokmok şehrine kaçmıştır. Kuzey Kırgızistan’da (Tokmok şehrinde) halk arasında bilgili bir molla olarak tanınan Şakir Halfe’den ders almaya başlamıştır. Şakir Halfe, ona dinî bilgiler yanında Tatarca olarak coğrafya, tarih gibi ilimleri de öğretmiştir. Osmonaalı, Şakir Halfe’den beş yıl eğitim almıştır. 1899 yılında Doğu Türkistan’daki Uç Turfan şehrinde eğitimini devam ettirmiştir (Kocobekov, 1993: 68, 69).

³ Osmonaalı’nın yaşadığı dönemlerde Orta Asya coğrafyasında olduğu gibi Kırgızistan’da da Arap harflerini bilen ve az çok okuma yazması olan insanlara molla anlamına gelen “moldo” lakabı verilmiştir.

Osmonaalı, tahminen 1911 yılında Ufa'ya gitmiştir. O dönemde Ufa şehri, hem din hem de fen ilimlerinde eğitim veren merkezlerden biridir. Osmonaalı Ufa'ya gittikten sonra tarih alanında ilmî çalışmalarına başlamıştır. Yazar bir yıl sonra yüksek seviyeli medreseyi bitirdiğini kanıtlayan şahadetnameyi (diploma) alarak memleketine geri dönmüştür. Bu belge Osmonaalı'ya büyük medreselerde ders verme imkânını da sağlamaktaydı. Böylece molla Osmonaalı kendi "Muhtasar Tarih-i Kırgızıya" adlı kitabını yazdığı zaman dinî eğitim programını tamamlamış, Türkistan coğrafyasında Türk halklarının arasında tarih yazma geleneğini öğrenmiş ve benimsemiştir. Osmonaalı Sıdıkov, 1930 senesinde istihbarat tarafından "halk düşmanı" olarak suçlanarak hapse atılmıştır. Bir yıl sonra, Kırgızistan Sovyet Sosyalist Özerk Cumhuriyeti'nin Yüce Mahkemesi tarafından 1931 yılı 11 Mart tarihinde yazara ölüm cezası verilmiştir. Fakat karar verildikten sonra Osmonaalı Sıdıkov Bişkek'teki hapisanede bir yıl kadar kalmış, daha sonra Taşkent'teki büyük hapisaneye nakledilmiştir (Kocobekov, 1993: 68).

Yazar ilk hanımı Altınay'a mektup yazarak kendisini ziyaret etmesini istemiştir. Eşi ile görüşmesinde parayla ceza evinden kurtulma şansının olabileceğini anlatmıştır. Hanımı gereken parayı tamamlayarak getirmiştir. Yazar Taşkent'teki hapisaneden kaçarak Koçkor kasabasındaki Dönalış köyüne gitmiştir. Buradan Alay bölgesine oradan da ailesiyle beraber Kırgızların yaşadığı Tacikistan'daki Cergetal kasabasına sığınmıştır. Cergetal'da da yönetim tarafından takip edildiğini anlayınca Osmonaalı, ailesi ile vedalaşıp Çin hükümetinin idaresinde bulunan Doğu Türkistan'daki Kaşgar bölgesine gitmiştir. Yazar, Uygur hanımı Gulbara ile Kulca'da tanışarak 1933 yılında evlenmiş ve bu hanımı ile 1942 yılına kadar beraber hayat geçirmiştir. Kızının verdiği bilgilere göre babası 63 yaşında sıtma hastalığına yakalanarak 1942 yılında vatanını göremeden Tekes'te vefat etmiştir (Kocobekov, 1993: 70).

Tölök Törökân Uulu (1929- ?)

1929 yılında Artus şehrine bağlı Karacul köyünün Kürkürö kışlasında doğmuştur. Tölök, on yedi yaşına kadar Kaşkar, Üstün Artıs'da din okullarında okumuştur. Tölök Törökân, günümüzde, Çin'de yaşayan Kırgız Türklerinin şecerecisidir. Onun belirttiğine göre Çin'de daha pek çok şecereler yazılmıştır. Çin'in Kızıl-Su yöresinde "Şecere" ismiyle bir kitap yayınlanmıştır. Tölök Törökân'ın "Kırgız Boyunun Oluşumu" adlı şeceresinde Kırgız Türkleri hakkında önemli bilgiler sunulmuştur. Burada Tölök Törökân Uulu'nun "Sancıra"sında özellikle Nuh Peygamber hadisesinden Türk neslinin ortaya çıkışı ve Kırgızların bu şeceredeki yeri üzerine bilgilerin verildiği bölümler

bulunmaktadır. Ayrıca *şecere* bilgilerinin ardından Kırgızların tarihsel geçmişi, gelenekleri ve boyların birbiriyle olan ilişkileri gibi işlenen konuların başlıkları sunulmuştur (Omorov, 2008: 37).

Sonuç

Şecereler, ilk bakışta bir boyun fertlerini kayda geçirmek üzere teşekkül eden ürünler olarak görülse bile aynı zamanda boyların ve milletlerin tarihi de demektir. Çünkü bir boyun *şeceresinde* çok sayıda atanın adı mevcut olup, bu isimler tarihte yaşamış kişilerdir. Elbette *şecerelerin* içerisine efsanevî isimler de girebilmektedir. Ancak önemli olan bu bilgilerin ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa aktarılmak suretiyle sözlü tarihi meydana getirmesidir. Bu yüzden *şecerecilerin* bilgisi, hafızası *şecerecilikte* önemlidir ve *şecerelerin* ortaya çıkması, yayılması bu kişiler sayesinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte *şecerelerde* boyların tarihinin anlatılması, boylardan meydana gelen bir halkın tarihini de oluşturmaktadır.

Makalede kısaca Kırgız *şecereleri* üzerine yapılan bilimsel araştırmalar ile sözlü geleneğin stiliyle oluşturulan şahsi *şecerelerden* bahsedilmiştir. Kırgızlar arasında tanınan bazı *şecerecilerin* kısaca hayatı hakkında da bilgi verilmiştir. Gerek bugün *şecerecilik* mesleğini devam ettiren şahıslar olsun gerek geçmişteki *şecereciler* olsun, onların eğitilmiş ve bilinçli insanlar oldukları hayat hikâyelerinden anlaşılmaktadır. Özellikle de Türk halklarının köken birliğine vurgu yapmaları, sadece sözlü değil yazılı kaynaklara da dayanmaktadır. Dolayısıyla *sancıraların* bir milletin geçmişini aydınlatmasında önemli kaynaklar olduğu ifade edilebilir. Bu yüzden Kırgız *şecereleri* yanında Kazak, Türkmen vb. diğer Türk halklarının da *şecereleri* incelenerek soy birliğine işaret eden ve bunu yayan çalışmalara ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz.

Kaynaklar

- Akmat Uulu, K. (1993). Talıp Moldo'nun ömür bayanı. *Kırgızdar* (II. Cilt). Haz. Keneş Cusupov. Bişkek: Kırgızstan Basması.
- Arvas, A. (2011). "Akınlık" ve "aşıklık" geleneği arasındaki bazı ortaklıklar (Togolok Moldo örneği). *Turkies Studies*, Volume 6/3 Summer, s. 513-522.

- Asanbayeva, C. (2005). *Kırgızistan'da şecere ve Kırgız tarihini yazan ilk yazarlar ve onların eserleri (1849-1949)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, SBE, Bişkek.
- Attokurov, S. (1995). *Kırgız sancırası*. Bişkek: Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyası Tarih İnstitutu.
- Borbugulov, K. (1995). *Altın beşik*. Calal-abad: Calal-abad Tipografiya.
- Cetmişbayev, K.-Masırakunov, R. (1994). *Sancıra sanatı*, Bişkek: “Kırgızstan-Merim-1” KKI.
- Çeribaş, M. (2012). Kırgız şecerecilik geleneğinde Türk boyları ve Oğuz Kağan meselesi. *Türk Kültürü*, C.V, S.1, s. 61-78.
- İmanaliyev, M. (1995). *Kırgız sancırası*. Bişkek: Şam Basması.
- Kençiyev, C. (2002). *Babalar bayanı*. Bişkek: Biyiktik.
- Kırgızdar I-II*. (1993). Haz. Keneş Cusupov. Bişkek: Kırgızstan Basması.
- Kırgız sancırası*. (1994). Haz. K. Kuşubekov-M. Apışev. Bişkek: “Ala-Too” Jurnalının Redaksiyası.
- Kocobekov, M. (1993). Osmonaalı Sıdık Uulu cönündö malımat. *Kırgızdar* (I. C). Haz. Keneş Cusupov. Bişkek: Kırgızstan Basması.
- Kulmatov N. (1999). *Uruuçuluk*. Bişkek: Yayınevi yok.
- Omorov, T. (2008). *Kırgız şecerelerine göre Türk boyları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara.
- Sultanov, T. (2010). *Kırgızdardın özöktüü sancırası*. Bişkek: Biyiktik.
- Törökän Uulu, E. (1995). *Kırgızdın kıskaçça sancırası* (I. C). Bişkek: Mamlekettik “Uçkun” Kontserni.
- Törökän Uulu, E. (1995). *Kırgızdın kıskaçça sancırası* (II. Kitep). Bişkek: Mamlekettik “Uçkun” Kontserni.
- Törökän Uulu, E. (1995). *Sol kanat Kırgız* (III. Kitep). Bişkek: “Kökö-Tenir” Çakan İşkanası.
- Turganbayev, E. (2007). *Alimbektin sancırası*. Bişkek: CÇK “Gülçınar” Tipografiyası.
- Turganbayev, E. (2009). *Balıkozdun sancırası*. Bişkek: CÇK “Gülçınar” Tipografiyası.
- Umar Uulu, T. (1991). *Kırgız sancırası*. Bişkek: “Arım” Kiçi İşkanası.

